

УДК 398.8(=16):78.071.1

ЕТНОГРАФІЧНІ СТУДІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОМПОЗИТОРА ТА ПУБЛІЦИСТА П. П. СОКАЛЬСЬКОГО

В статті на основі опрацювання мистецької спадщини, етнологічних розвідок та публіцистичного доробку здійснено спробу вивчення однієї із сфер багатогранної діяльності українського композитора та журналіста Петра Сокальського (1832-1887) – укладання етнографічних розвідок. Проаналізовано притаманний митцеві характер національної спрямованості як творчості, так і кореспондентських дописів, що згодом спонукали до створення етнологічного дослідження. Визначено роль останнього серед низки подібних тогочасних праць та місце у сучасній етнологічній науці.

Ключові слова: П. П. Сокальський, українське мистецтво, етнографічні розвідки, збірник народних пісень.

Видатний харків'янин Петро Петрович Сокальський (1832-1887) проявив себе як надзвичайно обдарована людина: справою його життя та душевних поривів стала музика, а засобом до висловлення багато в чому провідних для другої половина XIX ст. думок – публіцистика. Свого часу він був знаний як лектор-музикознавець, приділяв багато уваги сфері музичного просвітництва. Його діяльність у якості композитора та пропагандиста мистецтва значно вплинула на розвиток культури Півдня України. У сфері журналістики він піднявся кар'єрними сходами від простого кореспондента до редактора-видавця авторитетного часопису «Одесский вестник».

Саме з особистістю Сокальського був пов'язаний черговий етап у розвитку регіональної газети, яка за доби його редакторства активно впливала на громадське та культурне життя Наддніпрянської України. У якості окремої сторінки багатогранної діяльності Петра Петровича варто винести також захоплення історією, традиційною культурою та мистецтвом України, що вилилися у низку етнографічних студій, представлених тематичними музичними композиціями, публіцистичними статтями та аматорськими науковими розвідками.

Творча спадщина П. Сокальського, як композитора вже була розглянута в документальній праці мистецтвознавця Т. І. Каришевої «Петро Сокальський» [10]. Видання, створене з залученням родинного архіву, частина якого перебуває у фондах Інституту рукописів НБУ імені В. Вернадського, витримало кілька передруків та лишається чи не єдиним, де в повній мірі визначено погляди українського віртуоза. З плеяди науковців, зацікавлених віхами розвитку національного мистецтва, слід також акцентувати увагу на дослідженнях викладача Одеської консерваторії С. В. Мірошніченко. Пріоритетним вектором тематичної направленості її наукових інтересів є система професійного музичного будівництва в Одесі тісно пов'язана з діяльністю П. Сокальського [11-14].

Першість у дослідженні публіцистичного доробку братів Сокальських (Петро Петрович мав двох старших братів: Івана (1830-1897) – науковець, викладач Рішельєвського Ліцею (згодом професор Харківського імператорського університету); та Миколу (1831-1871) – головний редактор «Одесского вестника» *К.С.*) належить професорові І. С. Гребцовій. В її монографії з питань розвитку періодики «Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (вторая треть XIX в.)» [8], приділено особливе місце ролі органів друкованого слова в суспільному розвитку регіону. Окрім того, журналістська діяльність родини Сокальських неодноразово аналізувалася науковцем, дослідником одеської історії Т. Г. Гончаруком [3-7].

Окремою сторінкою життя виноситься музична творчість Петра Петровича. Його музичні здібності виявилися дуже рано, зокрема, один із перших бібліографів митця – Савенко Ф. Г. відзначав різнобічність музичної обдарованості юнака та притаманну йому любов до українських народних творів. Відтак, у віці десяти років хлопець зчаста награвав пісні «Їхав козак за Дунай», «Петрусь» та ін. [15, С. 4].

Основу професійного становлення музиканта було закладено під час дворічної резиденції до США, адже, саме в закордонному середовищі митцеві спадає на думку створити масштабний музичний твір. Захоплення традиційною творчістю в сукупності із тугою за батьківщиною, яка спіткала Петра Сокальського за океаном вилилися у написання фортепіанної фантазії «Веют ветры буйны по степи широкой» та опери «Мазепа», створеної за матеріалами української історії та однойменної поеми Олександра Пушкіна [10, С. 61-62].

Загалом, у творчому доробку митця близько сорока фортепіанних творів, стільки ж романсів, серед яких низка – на слова Тараса Шевченка, а також ряд опер, написаних за мотивами творів Петра Гулака-Артемовського, Миколи Гоголя та

вищезгаданого Олександра Пушкіна [11]. Як бачимо, в музиці композитор неодноразово звертався до творчості переважно українських письменників та поетів [19].

Як провідний одеський публіцист 50-80-х рр. ХІХ ст. (протягом означеного періоду Сокальський тісно співпрацював із такими поважними виданнями як «Одесский вестник» (в тому числі впродовж 1871-1876 рр. перебував на посаді головного редактора, яку перейняв після смерті старшого брата Миколи) та «Новороссийский телеграф») та активний громадський діяч, Петро Петрович не міг залишатися і осторонь культурного життя України, центр якого в 1860-х рр. перемістився до Санкт-Петербургу. В своїх журналістських публікаціях він намагався відстоювати національні цінності та наголошував на прогресивному ході українського історичного процесу, заперечуючи цивілізаційну концепцію імперської влади [15].

Достеменно не відомо, чи входив Петро Сокальський напряду до числа петербурзьких громадівців, але, ще 1861 р. перебуваючи в Одесі, він анонсував публікації «Основи»: «журнал «Основа». В нем поэзия Шевченка, Глибова, Руданского, помещена статья Н. И. Костомарова. Там же имеются наброски Гоголя из драмы, посвященной Украине» [2]. А 1862 р. з гордістю писав про започаткування часопису: «Столь огромная масса населения, как Малороссияне, занимающие почти половину Европейской части России к югу, только недавно получила орган для своего выражения – журнал Основа» [1].

Окрім того, він зчаста робив літературні та журнальні огляди нещодавніх видань. І за власними згадками, хоча і не опанував української мови і все життя використовував виключно російську – був справжнім прихильником національної творчості і надзвичайно схвально відгукувався, зокрема, щодо Тараса Шевченка, вважаючи його взірцем української поезії [8, С. 82] «Получено также в Одессе издание произведений г.Шевченки, для тех, кому доступна красота малороссийского языка – это настоящий подарок...жаль, что в нее

вошли не все произведения автора и цена ее дорога. Ее следовало бы пустить по самой низкой цене, так как ее назначение для массы, которая читая укрепилась бы в любви к родному языку и родным характерам» [21].

На додачу, Петро Сокальський виступив у якості автора низки статей [17] та збірок «Про музику в Росії» (1862), «Руська народна музика, великоруська і малоруська, в її будові мелодичній і ритмічній і відмінності її від основ сучасної гармонічної музики» (1888) [18], «Малоросійські і білоруські пісні» (1903) та ін. В 1875-1876 рр., перебуваючи в Болгарії як військовий кореспондент, він записує кілька народних пісень, які використовує у своєму творі «Слов'янський альбом» [12, С. 17].

Основною роботою серед окреслених став збірник народних пісень. Їх збиранням та вивчення він почав займатися ще замолоду та з плином часу занотував понад триста зразків української народної творчості, щоправда, як зазначають фахівці – далеко не досконало з точки зору етнографії. Пісні записувалися одноголосно, у багатьох випадках не вистачало значних фрагментів тексту, інша частина була просто не достатньо задокументована.

Певну частину інформації Петро Петрович записував не безпосередньо від представників народу та зчаста не на місці опиту, що було характерно для подібних народознавчих розвідок кінця XIX ст. Зокрема, петербурзькі записи народних пісень він робив зі спілкування з особами, які цікавилися традиційною творчістю та знали її, серед них – видатний вчений Микола Костомаров, з котрим автора пов'язувало давнє знайомство та його мати, священник Опатович, деякі Маруся Н. та Чистоховський В. Згодом метод фіксації змінився: композитор намагався записувати пісні насамперед зі слів респондентів.

За спогадами його доньки Олени Петрівни, в будинку Сокальських в Одесі (вул. Ямська 39, нині вул. Новосельського; точну адресу встановлено за матеріалами листування з українським композитором Миколою Лисенком *К.С.*) завжди перебували з

візитами мандрівники, співці та бандуристи, з голосу та слів яких, Петро Петрович укладав власні матеріали в особливо призначеному для даних цілей зошиті. З них до збірника увійшло тридцять три українських, дві білоруських та одна російська пісні, зібрані інструменталістом у Санкт-Петербурзі, на Харківщині та в ін. місцях.

Видання мало стати першим із низки, після чого Сокальський планував випустити ще декілька збірників та неодмінно, дешевим виданням. Кінцеві результати роботи побачили світ лише за багато років по смерті митця, 1903 р. в Санкт-Петербурзі їх було видано стараннями Бесея, проте, вони відносяться до 60-х-70-х рр. ХІХ ст. та займають положення серед ряду тодішніх етнографічних праць.

Зокрема, у другій половині ХІХ ст. вийшли друком напрацювання відомих композиторів Миколи Лисенка, Мілія Балакирева та Миколи Римського-Корсакова. Сокальський притримувався традиції своїх попередників, його основною метою була популяризація народної творчості, проте, характер аранжування, пояснень та приміток до пісень і авторська передмова до збірника, слугують свідченням того, що автор глибоко замислювався над проблемами гармонізації пісень, їх будовою та розвитком. Таким чином автор виступав не лише у якості збирача, а також упорядника та теоретика.

В своїй монографії Тетяна Каришева зазначає, що з точки зору сучасної науки, збірник не має етнографічного значення, однак, є значним кроком уперед у порівнянні із попередніми нарисами. Петро Петрович намагався документувати пісні та робив це не достатньо точно та повно. Зокрема, місцевість, де вони побутували позначалася лише в загальному вигляді, наприклад: «Київська або Чернігівська губернія». Час запису позначено лише в одному єдиному випадку на пісні 1864 р.

Більш широко, хоча й також не бездоганно підібрано зразки пісень за жанровою характеристикою, автором відзначено колядки, веснянки, жіночі (ліричні) пісні, а також, козацькі та чумацькі думи.

З-поміж них Сокальський П. виділяв гуртові пісні, які мали виконуватися виключно громадою або хором, хоча, й інші наведені у збірнику могли бути співані як сольо так і колективно.

Існують відомості, що Микола Лисенко під час зібрання пісень прагнув відтворити цикл селянського обуту, відображений у народній творчості як старовинній, так і більш модерновій. Питання еволюціонування мелодій його не цікавило. А розміщення пісень у Петра Петровича наводить на думку, що він мав на увазі історичний аспект, здійснював спробу наочно показати процес розвитку народної творчості та провадив ідею, згодом сформульовану у великій мистецькій праці «Русская народная музыка» - про розширення звукоряду українських пісень в процесі їх розвитку.

Серед поданих на початку збірника творів – колядок і веснянок, що певною мірою ще мали на собі вплив давніх язичницьких культів – є ті, музичний обсяг яких становить не більше кварта, квінти та сексти, що мають прості мелодію, інтонаційну будову та ритмічний малюнок. Під кінець вміщено пісні дедалі ускладненої будови та ширшого охоплення звукового ряду з багатою внутрішньою ритмікою. Принцип даного поділа від простого до складного на думку мистецтвознавців проведено також не бездоганно.

Відповідно до характеру пісні укладався і порядок її авторської обробки, короткі та прості композиції Петро Петрович гармонізував строго, не вводячи власних домальовок, а розгорнуті партії розвивалися ним у маленькі романси з певним супроводом. Як правило більшість із них аранжувалася ля виконання соло із супроводом фортепіано для колективу виконавців із Товариства аматорів музики [10, С. 172-178].

Підсумки своїх теоретичних праць з музики Сокальський також підвів підвів у більш професійному творі «Русская народная музыка», робота над яким розпочалася імовірно одночасно із укладанням збірника народних пісень та була «вполне окончена и подготовлена к печати на 28 февраля 1886 г.», що позначено у рукописі. Перша думка про видання праці виникла після повернення

з Америки, але поштовхом послужило перебування в Санкт-Петербурзі в 1860-х. У паперах автора збереглися уривки його лекцій, читаних в Одесі в гуртку, заснованого філармонічного товариства, де він окреслював наміри відносно упорядкування даного твору [18, С. 1-7].

Робота складається із двох частин з наступними назвами: I. Мелодійна будова та II. Ритмічна будова. На розгляд поважного музичного критика Іванова М.М. потрапила лише перша, яка він відзначив схвальним відгуком в двох статтях «Нового времени». Одна з них була доправлена до Одеси вчасно, тож Петро Петрович встиг прочитати її 29 березня напередодні передчасної смерті, коли він ще почувався здоровим та зовсім не нездужав. Другий нарис з'явився в пресі наступного дня за декілька годин до його відходу з життя – вже після поховання його прочитали родичі та близькі друзі композитора.

Передбачалося, що примірники «Русской народной музыки» буде видано за кошти Леонарда П.С., який особисто запропонував спадкоємцям скористатися його заощадженнями для друку. В силу того, що робота була насичена вміщенням нотних записів – її редакція мала бути здійснена у Санкт-Петербурзі під наглядом Бороздіна М. М. – друга покійного інструменталіста та вищезазначеного мистецького критика Іванова М. М. [16, С. 20-21]. У пресі неодноразово обговорювали перешкоди друку через відсутність повного нотного шифру. Потім постало питання про дорожнечу, який підняла редакція «Новороссийского телеграфа» в пам'ять про співробітника. Суспільство вшанувало пам'ять виконанням творів.

31 березня, на наступний день після поховань у газеті вийшло звернення про пожертвування засобів від грецького генерального консула Вучини І.Г., який наголошував на дружніх стосунках із автором та приязним відношенням до його публіцистичної творчості, яка в тому числі неодноразово ставала на захист грецьких інтересів: «Між мною і покійним П. П. існувала тісна дружба, як

еллін родом, я ніколи не забуду тих теплих статей, які виходячи з під блискучого й жвавого пера цього обдарованого російського освіченого діяча, містилися в газеті його в захист боротьби еллінів, в період трирічної боротьби кандіотів, і в даний час, за такі його справжні і благородні почуття, я почуваю себе щасливим, що мені випала нагода принести йому хоч слабку данину подяки».

Згодом, Іван Петрович хотів повернути частину грошей від продажу видання, вів переговори через відданого учня Савенка Ф. Г., однак, консул відмовився від відшкодування та виділив кошти не лише на друк всіх творів, але й постановку опери «Осада Дубна». Іван від себе зібрав матеріал, лише зробивши частину виправлень в рідкісних випадках [18, С. 1-7], огляд виданню здійснив на шпальтах поважного часопису «Киевская старина» Степович А. [20]. Один із примірників виданої в Одесі праці зберігається наразі у фондах бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Отже, багатогранна діяльність Петра Сокальського як композитора, теоретика, громадського діяча та публіциста – здобула належну оцінку в наш час та завоювала глибоку пошану. У своїх лекціях щодо музики та публіцистичних статтях він раз у раз нагадував про засилля іноземної традиції у імперській культурі, що було надзвичайного гострим питання того часу. Обурюючись, що освічена публіка, захоплена італійською та французькою операми, втрачає смак до споконвічних слов'янських мотивів, композитор закликав слухачів вивчати фольклор і зразки народної української музики. На значну увагу заслуговують також його етнографічні розвідки, що за висновками дослідників хоча й не були правильно оформленими із точки зору сучасною етнографічної науки, проте, з характерним для передового вченого ХІХ ст. ставленням до предмета дослідження, заявляли про народну творчість як самобутнє явище, яке за великим обов'язком професійних композиторів мало б бути розвинене у високих формах музичного мистецтва.

Список використаної літератури та джерел

1. В. Ч. Литературное обозрение XIV // ОВ. – 1862. – 25 августа.
2. В.Ч. Обозрение журналов. Статья III // ОВ. – 1861. – 2 марта.
3. Гончарук Т. Г. Деякі аспекти полеміки щодо одеського порто-франко на сторінках преси XIX ст. / Тарас Григорович Гончарук. // Записки исторического факультета. – 1999. – Випуск 8. – С. 123-126.
4. Гончарук Т. Г. «Одесский Вестник» про недільні школи початку 1860-х рр. / Т. Г. Гончарук, О. О. Синявська. // Записки історичного факультету. – 2004. – Випуск 15. – С. 408-422.
5. Гончарук Т. Г. Стаття «Одесского вестника» 1862 р. на захист українського журналу «Основа» / Тарас Григорович Гончарук // Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. – 2016. – Вип.20. – С. 110-121.
6. Гончарук Т. Г. Тариф 1822 року і протекціоністська митна політика Росії першої половини XIX століття (історіографія проблеми) / Тарас Григорович Гончарук. // Записки історичного факультету. – 1996. – Випуск 2, історія України. – С. 20-30.
7. Гончарук Т. Г. Український журнал "Основа" на шпальтах "Одесского вестника" початку 1860-х рр. / Т. Г. Гончарук, О. О. Синявська // Збірник праць науково-дослідного центру періодики / Т. Г. Гончарук, О. О. Синявська. – Львів: НДЦ періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, 2006. – С. 16-28.
8. Гребцова И. С. Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (Вторая треть XIX в.) / Ирена Светозаровна Гребцова. – Одесса: Астропринт, 2002. – 408 с.
9. Ізваріна О. М. М. Гоголь і українська опера (М. Лисенко та П. Сокальський) / Олена Миколаївна Ізваріна. – Донецьк: ДонДУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2003. – 216 с.

10. Каришева Т. І. П.П. Сокальський Нарис про життя та творчість / Тетяна Іллівна Каришева. – Київ: Державне видавництво Образотворчого мистецтва та музичної літератури УРСР, 1959. – 278 с.
11. Мірошніченко С. Між Нью-Йорком і Санкт-Петербургом / Світлана Мірошніченко. // Музика. – 1994. – № 5 (вересень-жовень) – С. 22-23.
12. Мірошніченко С. В. Становление музыкального профессионализма в Одессе (доконсерваторский период). / Светлана Владимировна Мірошніченко. – Одесса: Астропринт, 2013. – 228 с.
13. Мірошніченко С. В. П. Сокальський в Одессе. У истоков Одесской консерватории / Светлана Владимировна Мірошніченко // Одесская консерватория. Славные имена, новые страницы / Светлана Владимировна Мірошніченко. – Одесса: ООО «Гранд-Одесса», 1998. – С. 16-36.
14. Мірошніченко С. В. П. П. Сокальський – основоположник музыкальной критики, музыкального образования, концертной деятельности в Одессе // Тезисы Второй Областной историко-краеведческой научно-практической конференции, посвященной 200-летию основания Одессы и 25-летию создания Украинского Общества Охраны памятников истории и культуры. – Одесса, 1991. – С. 138-139.
15. П.С. Письма из Петербурга I // ОВ. – 1863. – 26 января.
16. Савенко Ф. Г. Материалы для биографии П. П. Сокальского / Ф. Г. Савенко // Из мира искусства и науки. Сборник издаваемый под редакцией А. А. Матвеева для учащихся и учащихся художников и артистов. – Одесса: Типо-хромолитография Е. И. Фесенко, 1887. – Выпуск 1-2. – Отдел III. – С. 1-21.
17. Сокальський П. П. О механизме музыкальных впечатлений (материал для музыкальной психологии / Петр Петрович Сокальський // Из мира искусства и науки. Сборник издаваемый под редакцией А. А. Матвеева для учащихся и учащихся

- художников и артистов. – Одесса: Типо-хромолитография Е. И. Фесенко, 1887. – Выпуск 1-2. – Отдел I. – С. 1–25.
18. Сокальский П. П. Русская народная музыка великорусская и малорусская в ее строении мелодическом и ритмическом и отличия ее от основ современной гармонической музыки. – Харьков: типография Адольфа Дарре, 1888. – 369 с.
19. Сокальський Петро Петрович / Курас І.Ф. Провідники української духовності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libfree.com/184089448_kulturologiyasokalskiy_petro_petrovich.html#964
20. Степович А. Русская народная музыка, великорусская и малорусская, в ее строении мелодическом и ритмическом, и отличие ее от основ современной гармонической музыки. Исследование П. П. Сокальского. Харьков. 1888 г. 368. ц. 3 р. / А. Степович. // Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. – 1889. – №3. – С. 752–756.
21. Фагот. Фельетон. Одесский листок // ОВ. – 1860. – 23 февраля.

Kseniia Sorokina

THE ETHNOGRAPHIC STUDIOS OF THE UKRAINIAN COMPOSER AND PUBLICIST P.P. SOKALSKYI

In the article based on the researching of the artistic heritage, the ethnological reviews and the journalistic articles was made an attempt to study the one of the areas of the diverse activity of the Ukrainian composer and journalist Petro Sokalskyi (1832 - 1887) – the compilation of ethnographic notes. The character of the national orientation of the creativity and the correspondent messages which subsequently led him to create an ethnological study was also analyzed. The role of the ethnographic notes in a series of similar works of that time and a place in modern ethnological science was also determined.

Keywords: *P.P. Sokalskyi, Ukrainian art, ethnographic notes, a collection of folk songs.*